بسمه تعالی

جنگ ایران و عراق در شرایطی پایان یافت که ایران البته بعد از ۸ سال مقاومت، ضمن از دست دادن فاو و جزائر مجنون، هنوز خاک زیادی هم از سرزمین خود را در اختیار عراق داشت. در عین حال قطعنامه ۵۹۸ و ترتیبات اجرائی آن، در خود بازگشت به مرزهای بین المللی را خواهان بود. ایران در مقطع مهمی قرار داشت: سایه سیاست داخلی بر جنگ سنگینی می‌کرد، سن و وضع سلامتی امام خمینی در شرایط مطمئن پایداری قرار نداشت، طولانی شدن جنگ موجب کاهش نسبی اشتیاق به اعزام به جبهه در برخی لایه‌های جامعه شده بود، مجاهدین خلق در پایگاه اشرف در نزدیکی بغداد مستقر و مسلح شده و به ویژه بعد از انجام دو عملیات نظامی آفتاب و چلچراغ در ماه‌های نخست ۱۳۶۷، به عنوان تهدید امنیت افزوده در معادلات ایران قرار داشتند. نامه ای در خصوص درخواست‌های نظامی فرمانده کل سپاه پاسداران به امام خمینی و فرمانده جنگ در این مقطع در دسترس است.

بنابراین قطعنامه ۵۹۸ بعد از گذشت یک سال از صدور آن طی نامه‌ای به امضای رئیس جمهور وقت خطاب به دبیرکل ملل متحد پذیرفته شد. گویی که پس از این پذیرش و در فاصله بین پذیرش تا عملیاتی شدن قطعنامه، ایران بلافاصله با حمله نیروهای مجاهدین خلق طی عملیات فروغ جاویدان مواجه شد. سازمان مذکور به طور اساسی مستظهر به کمک نیروی نظامی و به ویژه نیروهی هوائی عراق بود به طوری که در روز عملیات، پایگاه هوانیروز کرمانشاه، انبار مهمات و دیگر مواضع توسط نیروی هوائی عراق هدف قرار گرفتند. علاوه بر این در جبهه جنوب و نیز موضع عملیاتی ایلام درگیری قابل ملاحظه‌ای بین نیروهای عراق و ایران در جریان بود. در عین حال این سازمان که از منابع مالی و تسلیحاتی قابل توجهی برخوردار بود اقدام به تهاجم با تانک های برزیلی[1] کرد. تحلیل مبنائی این عملیات ضعف نظامی ایران به ویژه در جبهه غرب استعداد تقریبی این تهاجم حدود پنج هزار تا هفت هزار نفر بود که البته بخشی از آن، اسیرهای پیوستی و بخش دیگری نیروهای پیوسته ناشی از فراخوان بودند که آنها نیروهای سازمان مجاهدین خلق نبوده و صرفاً به انگیزه فتح تهران به عملیات پیوسته بودند. مبنای تئوریک این حمله نظریه گرامشی مبنی بر پیوستن نیروهای مردمی به صفوف مهاجمان و افزایش جمعیت در راه رسیدن به تهران بود.

برآورد تقریبی	مؤلفه
حدود ۴۵۰۰—۷۰۰۰ نفر	نیروی انسانی
حدود ۱۲۰—۳۰۰ دستگاه	تانک
حدود ۴۰۰ دستگاه	نفربر زرهی

[1] EE-9 Cascavel

ساسان کریمی
تهران، خیابان امیرآباد شمالی،
پردیس شمالی دانشگاه تهران،
دانشکده مطالعات جهان، اتاق ۴۰۱
شماره تلفن: ۰۲۱۸۸۸۷۵۹۲۰
sasankarimi.ir
sasan.karimi@ut.ac.ir

برآورد تقریبی	مؤلفه
حدود ۳۰ قبضه	توپ ۱۲۲ میلی‌متری
حدود ۳۰ قبضه	تفنگ ۱۰۶ میلی‌متری
ده‌ها تا بیش از ۱۰۰ قبضه	خمپاره
حدود ۱۰۰۰ دستگاه	کامیون و خودرو

اسلام آباد غرب سقوط کرد و بیمارستان آن توسط نیروهای مهاجم به قصد وحشت‌آفرینی به آتش کشیده شده و مردم عادی به گلوله بسته شدند. در اثر ترافیک بیش از حد ناشی از جابجایی مردم به سمت شرق، سر ستون سازمان در منطقه چارزبر دشت حسن آباد در غرب کرمانشاه کند و سپس متوقف شد. غافلگیری ناشی از این عملیات با ابتکار عمل پایگاه هوانیروز کرمانشاه خنثی شد و چیزی نزدیک به ۳۵۰۰ نفر تلفات و بیش از ۸۰ درصد تجیهزات سازمان از بین رفته و باقی به سوی عراق گریختند. عملیات ارتش جمهوری اسلامی ایران مرصاد نام گرفت که البته از سپاه پاسداران و نیروهای مردمی نیز در روزهای بعد به ویژه در عملیات پاکسازی روستاها و مناطق اطراف بهره گرفته شد. امام خمینی به این عملیات لوح تقدیر اهدا کردند.

با پایان این مرحله، عملاً مذاکرات سه جانبه ایران، دبیرکل ملل متحد و عراق بر سر اجرائی شدن قطعنامه ۵۹۸ و ترتیبات اجرائی دبیر کل آغاز شد. این پایان ناگهانی جنگ و همچنین تلاش عراق در ضربات مستقیم و غیر مستقیم بعدی، بدنه نیروهای نظامی را به ویژه در سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در فشار روانی و سرخوردگی قرار داده بود.

در ادامه، در کمتر از یک سال، رهبر کبیر انقلاب به دیار باقی شتافت و این خود بزنگاه تعیین کننده‌ای در تاریخ جمهوری اسلامی ایران بود. «هراس از جمهوری اسلامی پس از امام»، اختلاف در آراء نیروهای انقلاب، ماجرای اختلاف نظر آیت الله منتظری که در نوروز ۱۳۶۸ تعیین تکلیف شده ولی زخمی تازه بود، نیاز به نوعی اقتدار و تدبیر قابل توجه را عینی کرده بود. در این موقع، دو فرد تعیین کننده باقی مانده از نسل اول سیاستمداران انقلاب اسلامی که در رأس امور قرار داشتند یعنی آیت الله خامنه‌ای و آیت الله هاشمی توانست دوره‌ای تازه را در تاریخ جمهوری اسلامی رقم زند.

در سال ۱۳۶۸ و با فوت امام، دو اتفاق مهم دیگر نیز تقریباً همزمان بود: تغییر متن قانون اساسی و اصلاح موضوع نخست وزیری و نیز پایان دوره دوم ریاست جمهور آیت الله خامنه‌ای. این همزمانی عملاً موجب آغاز فصل تازه‌ای شد که در آن آیت الله خامنه‌ای رهبر، آیت الله هاشمی رئیس جمهور شده و نظام در وضعیت تثبیت شده تر و معتمد به نفس تری از پیش قرار گرفت.

تهران، خیابان امیرآباد شمالی،
پردیس شمالی دانشگاه تهران،
دانشکده مطالعات جهان، اتاق ۴۰۱
شماره تلفن: ۰۲۱۸۸۸۷۵۹۲۰
sasankarimi.ir
sasan.karimi@ut.ac.ir

دوران ریاست جمهوری آیت الله هاشمی، موسوم به دوره سازندگی، در سیاست داخلی، چندان گشوده نبود ولی تغییر در سیاست خارجی، اقتصاد، توسعه صنعتی، و همچنین تحول سبک زندگی شتابان و چشمگیر بود. متوسط رشد اقتصادی در دوره بعد از جنگ، ترمیم روابط با کشورهای تعیین کننده از جمله شوروی، کشورهای اروپایی و حتی کشورهای عربی بلافاصله در دستور کار قرار گرفت.

اما اولین اتفاق مهم در سیاست بین‌الملل حمله نظامی عراق به کویت در ۱۳۶۹ بود. این حمله که ناشی از احساس قدرت نظامی و مالی از یک طرف و خفگی استراتژیک عراق از سوی دیگر بود. در واقع دو کشور همسایه که بیشترین کمک مالی را در جنگ با ایران به عراق کرده بودند، حالا خود قربانیان شماره یک و دو سر پر سودای صدام حسین شده بودند.

گزارش‌های بعدی از این موقع در خصوص زمینه‌های حمله صدام حسین به کویت از جمله حاکی از تشویق امریکایی‌ها توسط سفیر خود در بغداد، خانم آپریل گلاسپی است. صدام در نامه ای به رئیس جمهوری ایران آیت الله هاشمی را در جریان قصد خود برای حمله کشورهای عربی جنوب خلیج فارس قرار داد که این نوعی از ناصریسم و پان عربیسم در خود داشت. عربستان به روشنی پس از کویت هدف اول صدام بود.

ائتلاف علیه عراق، فوراً شکل گرفته و قطعنامه ۶۶۱ شورای امنیت ملل متحد تحت فصل هفتم منشور مصوب شده حمله نظامی برای از اشغال درآوردن کویت آغاز شد. سران کویت بلافاصله با حمله صدام از کشور خارج شده و در حال یارگیری و کنش برای باز پس گیری قدرت بودند. حمله ائتلاف به رهبری امریکا سریعاً رخ داد ولی بر سر مرز متوقف شد و وارد عراق نشد. این کشاکش با تحریم و برنامه نفت در برابر غذا تا سال‌ها ادامه یافت.

در تهران اختلاف بر سر راهبرد صحیح برای واکنش به این امر بود. حتی برخی نیروهای چپگرا اعتقاد به کمک به صدام حسین و ورود به این جنگ داشتند. در عین حال ایران با راهبرد منطقی اصرار بر حقوق بین‌الملل، خود را در حاشیه امن قرار داد. در عین حال این حمله نه تنها موجب خروج عراق از سرزمین‌های باقیمانده ایران و آزادی فوری اسرای ایرانی شد، بلکه حتی جنگنده‌های عراقی برای ایمن شدن از آسیب به غرب ایران منتقل شده بودند.

در پایان ۱۹۹۱ یعنی در سال ۱۳۷۰ رخداد مهم دیگر در محیط بین الملل رخ داد و آن فروپاشی اتحاد شوروی بود. پیش‌تر دیوار برلین در ۱۹۸۹ فرو ریخته بود و زمزمه های جدا شدن برخی از جمهوری های شرق اروپا از شوروی به گوش می رسید ولی اعلام گورباچف در دسامبر ۱۹۹۱ و پایین آمدن پرچم سرخ از کاخ کرملین، امر را در سیاست بین الملل دگرگون کرد. حالا شوروی که برای

ساسان کریمی
تهران، خیابان امیرآباد شمالی،
پردیس شمالی دانشگاه تهران،
دانشکده مطالعات جهان، اتاق ۴۰۱
شماره تلفن: ۰۲۱۸۸۸۷۵۹۲۰
sasankarimi.ir
sasan.karimi@ut.ac.ir

ده‌ها سال یکی از دو قطب نظم جهانی بود به کشوری تبدیل شده بود که اگرچه تسلیحات گسترده هسته‌ای و حق وتو را برای خود نگاه داشته بود ولی ضعف اقتصادی، صنعتی و غیره این کشور را از درون تهی کرده بود.

این فروپاشی اما بیشترین تأثیر خود را در سوی دیگر جهان گذاشت. لااقل دو گرایش اصلی در روابط بین‌الملل بر آمدند: پیش‌بینی برخورد تمدن‌های هانتینگتون و پایان تاریخ از فوکویاما. جمهوری اسلامی ایران اما در دوران هاشمی رفسنجانی بیشتر از پرداختن به مسائل سیاست جهانی، تلاش می‌کرد منافع خود را تأمین و عقب‌ماندگی‌ها و تخریب‌های ناشی از جنگ هشت ساله را بازسازی کند. تعامل گسترده با کشورهای جدا شده از شوروی، بازسازی روابط با عربستان، بریتانیا و خود عراق و تعمیق روابط با اروپا به قدری که نه تنها در سطح خرید کالا بلکه دریافت وام و مشارکت در بازسازی نیز در همراهی با آنها لحاظ شده بود.

در این دوره دولت ایران حتی تلاش کرد در قالب همکاری‌های نفتی روابط را با ایالات متحده نیز برقرار کند. قرارداد با شرکت کونوکو و تلاش برای آزادسازی اسرای امریکایی در لبنان در ۱۹۹۲ از مصادیق این اراده بود که البته با کارشکنی امریکایی ها همراه شد.

شروع آنچه به روابط ایران آسیب وارد کرد موضوعات انفجار در آرژانتین، انفجار خبر، ماجرای میکونوس و ترک تهران توسط سفرای اروپایی در پایان دوران هاشمی رفسنجانی بود. این آسیب‌ها البته با انتخابات پرشور ۱۳۷۶ که حاکی از غلبه گفتمان تغییر بود، خنثی شده و لااقل به تعویق افتاد؛ سفرای اروپایی بعد از انتخاب خاتمی به ریاست جمهوری، آرام و بی سرصدا وارد تهران شدند.

ساسان کریمی

تهران، خیابان امیرآباد شمالی،
پردیس شمالی دانشگاه تهران،
دانشکده مطالعات جهان، اتاق ۴۰۱
شماره تلفن: ۰۲۱۸۸۸۷۵۹۲۰
sasankarimi.ir
sasan.karimi@ut.ac.ir